

ՀՈԴՎԱԾՆԵՐ. C T A T Ի Ն. A R T I C L E S

ՖՐԱՆՍԵՐԵՆ ԴԱՐՁՎԱԾՔՆԵՐԻ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒ ԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Ա. Կ. ԲԱՐԼԵՉԻՉՅԱՆ

Մեր օրերում, երբ թարգմանչական գործունեությունն ամբողջ աշխարհում նոր թափ ու ծավալ է ստանում, թարգմանաբանությանն առնչվող խնդիրների քննությունը գնալով ավելի ու ավելի է կարևորվում:

Յուրաքանչյուր լեզվի դարձվածաբանություն լեզվամշակութային ուրույն ու անկրկնելի երևույթ է, ուր արտացոլվում են մի կողմից՝ տվյալ լեզվական հանրության ազգային լեզվամտածողությունն ու աշխարհընկալումը, նրան յուրահատուկ պատկերանշանային համակարգը, մյուս կողմից՝ նրա մշակույթի հոգևոր ու նյութական արժեքները, աշխարհայացքը, հոգեբանությունը, պատմական կենսափորձն ու կենցաղը, բարոյական կանոնները, հավատալիքներն ու սնահավատությունները, սովորույթներն ու ավանդույթները: Ուստի միանգամայն պարզ է դառնում, որ դարձվածաբանությունն առանձնակի տեղ է զբաղեցնում լեզվի բառային համակարգում:

Ի՞նչ կլինեն լեզուն առանց դարձվածքների: Պատասխանն ավելի քան աներկբա է. այն կվերածվեր հուզարտահայտչականությունից գուրկ անգույն ու ճապաղ մի բառակույտի:

Դարձվածքների իմացությունը տվյալ լեզվին տիրապետելու կարևորագույն չափանիշներից է: Մա անժխտելի մի իրողություն է ինչպես լեզվաբանի, այնպես էլ մանկավարժի, և մանավանդ՝ թարգմանչի համար, քանի որ վերջինս մշտապես ստիպված է «մրցել» բնագրի դարձվածքների հետ՝ թարգմանության լեզվում որոնելով դրանց համարժեքները: Այստեղ խնդիրներն իսկապես դժվարին են: Պետք է հաղորդել դարձվածքի իմաստը, պահպանել նրա պատկերավորությունը, ոճական երանգն ու արտահայտչականությունը՝ աշխատելով այս ամենով հանդերձ մնալ դարձվածաբանության

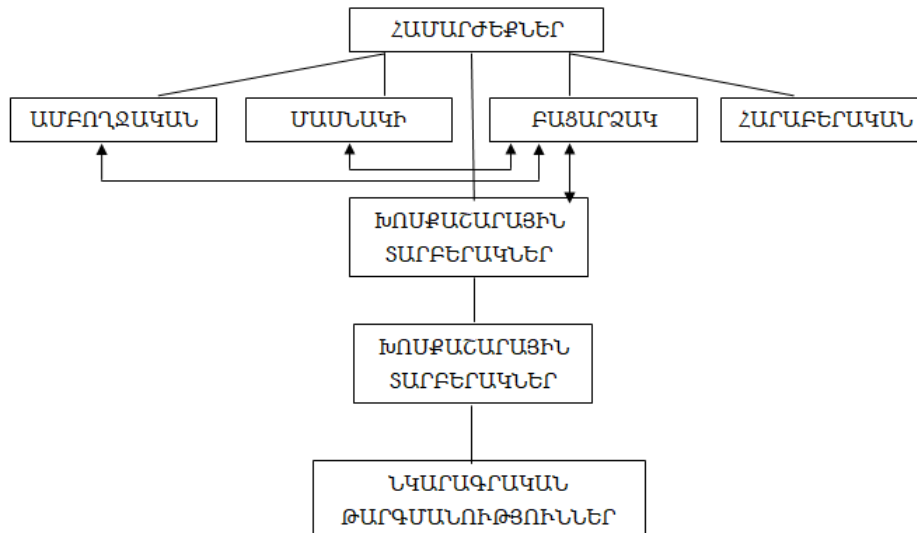
շրջանակներում, մի բան, որ հաճախ անհնար է լինում լիովին իրագործել:

Քիչ չեն դեպքերը, երբ դարձվածքը շփոթվում է ազատ բառակապակցության հետ, թարգմանվում տառացիորեն և տեքստի խեղաթյուրման պատճառ դառնում:

Վերջապես, ոչ մի բառարան չի կարող ընդգրկել տվյալ լեզվի ողջ դարձվածապաշարը կամ ներկայացնել դարձվածաբանական միավորների թարգմանության բոլոր հնարավոր տարբերակները: Ահա թե ինչու մասնագետ թարգմանիչն ու հմուտ մանկավարժը պարտավոր են ոչ միայն խորապես տիրապետել երկու լեզուներին, այլև քաջատեղյակ լինել համամարդկային մշակութային արժեքներին, համընդհանուր քաղաքակրթության նվաճումներին, պատմությանը, դասական ու ժամանակակից գրականությանը, դիցաբանությանը, Աստվածաշնչին, կրոնին, արվեստին, և այլն:

Դարձվածքների թարգմանությունը կարելի է քննել տարբեր տեսանկյուններով և ծավալով՝ ըստ տեսակների, ոճական երանգների, արտահայտչականության ուժի, պատկերանշանային առանձնահատկությունների, և այլն:

Մեր նպատակն է ներկայացնել ֆրանսերեն դարձվածքների հայերեն թարգմանության հնարավոր տարբերակների մի ընդհանրական դասակարգում, որը կամփոփի լեզվական համապատաս-

խանություններն ու տարբերությունները՝ անկախ դարձվածքների տարատեսակներից ու դրանց թարգմանությանն առնչվող մանրամասներից, և այս առումով կիրառելի կլինի ոչ միայն ֆրանսերեն-հայերեն, այլև ցանկացած զույգ լեզուների համար:

Ուսումնասիրված լեզվանյութը, ինչպես նաև «Դարձվածքների և արտահայտությունների ֆրանսերեն-հայերեն բառարան» կազմելու ընթացքում մեր դիտարկումները, նկատառումներն ու մտորումները հիմք են ծառայել կազմելու հետևյալ ամփոփիչ գծապատկերը.

Ինչպես երևում է առաջարկվող դասակարգումից, առանձնա՛նում են թարգմանությունների երեք հիմնական շերտեր՝ *համարժեքներ*, *խոսքաշարային տարբերակներ* և *նկարագրական թարգմանություններ*:

1. *Համարժեքներ*, այսինքն՝ կայուն նույնարժեք համապատասխանություններ: Այս դեպքում տվյալ դարձվածքը կամ նրա որևէ նշանակությունը իր անփոփոխ թարգմանությունն ունի մյուս լեզվում, երբ դարձվածային տարբերակների գոյությունը, հետևապես և ընտրության հնարավորությունը բացառված է, և խոսքաշարը որևէ դեր չի խաղում: Օր.՝ *il n'est pire eau que l'eau qui dort* – մարմանդ ջրից վախեցիր, *ne dormir que d'un œil* – մի աչքը քուն, մյուսն արթուն լինել, և այլն:

Ընդ որում *համարժեքը* կարող է լինել *ամբողջական* և *մասնակի*:

Համարժեքն *ամբողջական* է, եթե վերարտադրում է բազմիմաստ դարձվածքի բոլոր նշանակությունները: Սա հազվադեպ երևույթ է և հիմնականում ի հայտ է գալիս պատճենման կամ երկու լեզուներում նույնական դարձվածքների առկայության դեպքում, որոնց գոյությունը պայմանավորված է մարդկային լեզվամտածողության ընդհանրությամբ:

Տա՛նք ամբողջական համարժեքի մի օրինակ. *ne tenir qu'à un cheveu* – *մազից կախված լինել*.

ա) Խիստ վտանգավոր, օրհասական վիճակում լինել. *Le sort du peuple arménien ne tenait qu'à un cheveu* – Հայ ժողովրդի ճակատագիրը մազից էր կախված:

բ) չիրագործվելու, անհաջողության մատնվելու եզրին լինել. *La réalisation du projet ne tenait qu'à un cheveu* – Ծրագրի իրագործումը

մազից էր կախված:

գ) որևէ աննշան նախապայմանից կախում ունենալ. *Son succès ne tenait qu'à un cheveu* – Նրա հաջողությունը մազից էր կախված:

Ինչպես երևում է օրինակներից, հայերենի «մազից կախված լինել» համարժեքը վերարտադրում է համապատասխան ֆրանսերեն միավորի բոլոր նշանակությունները և խոսքաշարից անկախ, հավասարապես ու անփոփոխ գործածվում ամենուրեք, որի պատճառով համարվում է *ամբողջական*:

Համարժեքը *մասնակի* է, եթե վերարտադրում է ֆրանսերեն բազմիմաստ դարձվածքի նշանակություններից մեկը միայն: Օր.՝ *laisser dans l'abandon*.

ա) բարձիթողի անել. *Il avait laissé les affaires dans l'abandon et il était parti pour Paris* – Նա գործերը բարձիթողի էր արել ու մեկնել Փարիզ:

բ) թողնել բախտի քմահաճույքին. *Il avait laissé ses parents dans l'abandon* – Նա ծնողներին թողել էր բախտի քմահաճույքին:

Այսպիսով, «բարձիթողի անել» և «թողնել բախտի քմահաճույքին» թարգմանությունները *մասնակի* համարժեքներ են, քանի որ յուրաքանչյուրը վերարտադրում է ֆրանսերեն միավորի նշանակություններից մեկը միայն:

Բացի ամբողջական կամ մասնակի լինելուց, համարժեքը կարող է լինել նաև *բացարձակ* և *հարաբերական*:

Համարժեքը *բացարձակ* է, եթե համապատասխանում է մյուս լեզվի դարձվածքին թե՛ իմաստային և թե՛ ոճական տեսակետից, ընդ որում, հիմքում կարող է ունենալ միևնույն կամ բոլորովին այլ պատկեր, բայց լինել նույնքան արտահայտիչ, որքան բնագրի համապատասխան միավորը: Նշենք, որ պատմությունից, դիցաբանությունից, Աստվածաշնչից ծագած դարձվածքները սովորաբար տարբեր լեզուներում պահպանում են նույն պատկերային հիմքը, քանի որ պատճենումներ են: Ամենից ավելի այդ պատկերը փոխվում է ընդհանուր գրական ու մանավանդ ժողովրդախոսակցական և բարբառային ոճերին պատկանող դարձվածքներում, որոնք ազգային լեզվի ինքնատիպ արտահայտություններ են: Օր.՝ ա) *bouc émissaire* (*գրք.*) – քաղության նոխազ (*գրք.*), բ) *après moi le déluge* (*գրք.*) – ինձնից հետո (թեկուզ) ջրհեղեղ (*գրք.*), գ) *rougir jusqu'au blanc des yeux* (*ընդհ. գրակ.*) (բառացի՝ կարմրել մինչև աչքերի սպիտակուցը)

– կարմրել մինչև ականջների ծայրը (*ընդհ. գրակ.*), դ) *c'est du beau!* (*խսկց. հեզն.*) (բառացի՝ գեղեցիկ է, հիանալի է) – աչքս (աչքներս) լույս (*հեզն.*), ե) *se balancer de qch* (*զոհկ.*) (բառացի՝ ճոճվել, օրորվել) – թքած ունենալ (*զոհկ.*) և այլն:

Բոլոր օրինակներում ունենք բացարձակ համարժեքներ, քանի որ տրված թարգմանությունները համապատասխանում են ֆրանսերեն միավորներին թե՛ իմաստային, թե՛ ոճական առումով: Միաժամանակ, անկախ այն բանից, թե փոխաբերական ինչ պատկերի վրա են դրանք կառուցված, այդ համարժեքները նույնքան արտահայտչական են, որքան ֆրանսերեն միավորները: Առաջին երկու օրինակներում փոխաբերական պատկերը նույնն է, քանի որ պատճենումներ են, իսկ հաջորդ երեք օրինակներում՝ բոլորովին տարբեր:

Համարժեքը *հարաբերական* է, եթե թարգմանությունը վերարտադրում է դարձվածքի իմաստը, բայց ոչ նրա ոճական առանձնահատկությունները, այսինքն չի արտացոլում ելակետային (թարգմանվող) լեզվի դարձվածքի՝ բառապաշարի այս կամ այն շերտին պատկանելը. ընդհանուր գրական, գրքային, խոսակցական (իր ենթաոճերով՝ ընդհանուր միատարր, մտերմիկ, հասարակաբան, գոեհիկ, ժարգոնային), բարբառային, ծածկաբանությունների, ռամկաբանությունների և այլն, կամ չի արտացոլում դարձվածքի հուզարտահայտչական երանգը: Այսպես, ֆրանսերենի *ça boulotte* դարձվածքը պատկանում է ժողովրդախոսակցական ոճին և հայերեն թարգմանվում է *կամաց-կամաց, գործը տեղից շարժվում է* ձևերով, որոնք ժողովրդախոսակցական արտահայտություններ չեն, իսկ *faire une belle campagne*, որ բառացի նշանակում է «գեղեցիկ արշավանք կազմակերպել», թարգմանվում է *գուր տեղը ջանքեր գործադրել* համարժեքով, որը չի արտահայտում ֆրանսերեն միավորի հեզնական երանգը: Ինչպես տեսնում ենք, երկու օրինակներում էլ հայերեն թարգմանությունները հարաբերական են, քանի որ դրանցում ինչ-որ բան «կորչում» է, որի պատճառով հայերեն տարբերակները գործառական տեսակետից թերի են մնում: Հմմտ. նաև՝ *c'est à encadrer* *հեզն.* (բառացի՝ շրջանակելու, շրջանակի մեջ դնելու բան է) – ծիծաղելի՝ ծիծաղաշարժ՝ ծաղրաշարժ մի բան է. *il y a de l'eau dans le gaz* *խսկց.* (բառացի՝ ջրի մեջ գազ կա) – մթնոլորտը շի-

կանում է, վերահաս վեճի՝ վիճաբանության նշաններ են երևում, և այլն:

Այսուհանդերձ, հարաբերական համարժեքների գործածությունը հաճախ անխուսափելի է դառնում, քանի որ յուրաքանչյուր լեզվի դարձվածաբանություն ունի ազգային ուրույն կնիք, և միշտ չէ, որ հնարավոր է բացարձակ համարժեքներ գտնել:

2. Թարգմանությունների երկրորդ շերտն են կազմում *խոսքաշարային տարբերակները*: Անվանումն արդեն իսկ հուշում է այն մասին, որ օտար միավորի դիմաց գոյություն ունեն տարբերակներ, որոնք իմաստային կամ ոճական երանգներով նույնը չեն: Ուստի, եթե կան տարբերակներ, կա նաև ընտրության հնարավորություն և պահանջ: Իսկ ընտրությունը, բնականաբար, պայմանավորված է խոսքաշարով: Ֆրանսերենի խոսակցական ոճին պատկանող *avoir le cafard* դարձվածքը նշանակում է *վհատվել, տրտմել, թախծել, տխրել, հուսալքվել, մոայլ՝ մեղամաղձոտ տրամադրության մեջ լինել*, և նրա դիմաց հայերենում կան իմաստային կամ ոճական գանազան նրբերանգներով օժտված մի ամբողջ շարք դարձվածային հոմանիշներ՝ *սիրտը կտորվել, սիրտը կտոր-կտոր լինել, գլուխը կախ անել, վիզը ծռել, ունքերը կիտել, նոթերը կիտել, թնաթափ լինել, ուսերը կախ գցել, թները թուլանալ* և այլն, որոնցից յուրաքանչյուրի գործածությունը թելադրվում է որոշակի խոսքաշարով: Օր. *Il regardait le champ de bataille. Il avait le cafard* - Նա դիտում էր ռազմի դաշտը: Միտը կտոր-կտոր էր լինում:

Այս օրինակում վերոհիշյալ հոմանիշ տարբերակներից ոչ մեկը չի կարող լիարժեքորեն փոխարինել «սիրտը կտոր-կտոր լինել» դարձվածքին:

3. Երրորդ շերտը *նկարագրական թարգմանություններն* են, որոնց կարելի է դիմել այն դեպքերում միայն, երբ հայերենում չկա որևէ, թեկուզ մոտավոր, դարձվածային համարժեք: Այսպես՝ *brûler les planches* (բառացի՝ բեմն այրել) դարձվածքը թարգմանվում է «ավյունով՝ մեծ ոգևորությամբ խաղալ, կրակոտ խաղով վարակել հանդիսատեսին» նկարագրական արտահայտություններով: *Հմմտ. նաև՝ être à la page* (բառացի՝ էջի վրա լինել) – նորաձև լինել, ժամանակին համընթաց շարժվել, *avoir son pain cuit* (բառացի՝ հացը եփված թխված լինել) – վաղվա մասին չմտածել, ապահովված լինել, խնայողություններ՝ հոգեպահուստ ունենալ, և այլն:

Ասվածն ամփոփելու և պարզելու համար, թե դարձվածք թարգմանելիս որն է գլխավոր խնդիրը, պետք է կրկին անդրադառնանք այն հարցին, թե ինչ իմաստ ենք դնում գլխավոր, ելակետային համարվող «բացարձակ» եզրի մեջ՝ կիրառելով այն դարձվածաբանական միավորների վերաբերյալ: Բացարձակ ենք համարում այն թարգմանությունը, որը համարժեք է բնագրին թե՛ իմաստային և թե՛ ոճական-արտահայտչական առումով: Նշանակում է՝ ամբողջական-բացարձակ և մասնակի-բացարձակ համարժեքները, ինչպես նաև խոսքաշարային-բացարձակ տարբերակները (տե՛ս գծապատկերը) այն եղանակներն են, որ ապահովում են լիարժեք թարգմանությունը: Հարաբերական համարժեքներն ու նկարագրական թարգմանությունները, ընդհակառակը, խրախուսելի չեն, քանի որ լեզվական միջոցների համագործությունը գնահատվում է ոչ թե ձևական, այլ գործառական չափանիշներով: Թարգմանիչը դիմում է տարբեր գիտակարգերի օգնությանը, սակայն նրա աշխատանքի հիմքը վերջին հաշվով մնում է տեքստը, իսկ տեքստի նկատմամբ ունեցած լեզվաբանական մոտեցումը՝ գործառական համարժեքությունը:

Վերջապես, անհրաժեշտ ենք համարում նշել թարգմանության վերոհիշյալ երեք հիմնական շերտերի միջև առկա մի կարևոր տարբերություն: Համարժեքները պատկանում են լեզվի ոլորտին, իսկ խոսքաշարային տարբերակներն ու նկարագրական թարգմանությունները՝ խոսքի, քանի որ առաջին շերտի միավորներն աչքի են ընկնում իրենց կայունությամբ և խոսքային միջավայրից անկախ գործածությամբ, իսկ վերջին երկուսի միավորները՝ ընդհակառակը:

Գրականություն

1. *Բաղիկյան Խ. Գ.*, Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Ե., 1986:
2. *Բարլեզիզյան Ա. Կ.*, Դարձվածքների և արտահայտությունների ֆրանսերեն-հայերեն բառարան, Ե., 2018:
3. *Բեդիրյան Պ. Ս.*, Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Ե., 1973:
4. *Բեդիրյան Պ. Ս.*, Հայերեն դարձվածքների ընդարձակ բացատրական բառարան, Ե., 2011:
5. *Սուքիասյան Ա. Ս., Գալստյան Ս. Ա.*, Հայոց լեզվի դարձվածաբանական բառարան, Ե., 1975:
6. *Назарян А. Г.* Фразеология современного французского языка, Москва, 1987.
7. *Ashraf M., Miannay D.* Dictionnaire des expressions idiomatiques françaises, Paris, 1995.
8. *Rey A., Chantreau S.* Dictionnaire des expressions et locutions, Le Robert, Paris, 1997.
9. Французско-русский фразеологический словарь, Сост. В. Г. Гак и др., Москва, 1963.

А. К. Барлезизян, Особенности перевода французских фразеологических единиц на армянский язык. В настоящей статье предлагается обобщающая классификация переводов французских фразеологизмов на армянский язык, согласно которой выделяются три основных случая: 1. эквиваленты, которые подразделяются на полные, частичные, абсолютные и относительные, 2. контекстуально обусловленные варианты, и 3. описательные переводческие соответствия. Предлагаемая классификация касается не только армяно-французских переводческих соответствий и в силу своего универсального характера может быть применена для любой пары языков.

A. K. Barlezizyan, About the Armenian Translation of the French Idioms. The article presents a general classification of Armenian translated French idioms, based on which three main varieties of translation are pointed out: a) equivalents, that can be complete, partial, absolute and relative, b) contextual versions and c) descriptive translations. The presented classification is actual not only for French – Armenian, but for any other pair of languages.